

Vilma Bukaitė

---

## Valstybingumo laikotarpio elito atstovų padėtis Sovietų Lietuvoje: Petro Klimo atvejis

*Buvusio Lietuvos Respublikos elito atstovų gyvenimas Sovietų Lietuvoje tapo jų atsparos represijų traumoms ir gebėjimo atsitiesti po patirtų iššūkių išbandymu. Dažnai šie žmonės grįždavo iš lagerių į Lietuvą jau garbaus amžiaus, silpnos sveikatos, nebeturėdami galimybių aktyviai veikti profesinėje srityje. Anksčiau jų socialinis statusas buvo aukštas, neretai jie gyveno ekonominės gerovės sąlygomis, o Sovietų Lietuvoje kartais turėjo išgyventi net negaudami pensijos. Pasitelkus kasdienybės istorijos tyrimo metodus, straipsnyje pateikiama vieno atvejo analizė – diplomato Petro Klimo biografija 1955–1969 m. Ji yra svarbi norint nuodugniau ištirti „buvusiųjų“ išgyvenimo taktiką, mėginimus atgauti orumą, bandymus realizuoti gebėjimus ir tarpukario ryšius.*

### ĮVADAS

Sovietinė Lietuvos okupacija sugriovė nepriklausomoje valstybėje gyvavusią socialinę sanklodą, o daugelį kultūros ir politikos elito atstovų nubloškė į socialinių laiptų apačią. Iki valstybės okupacijos šie žmonės gyveno saugiai, buvo pelnę pripažinimą savo veiklos srityje, dažnai – užsitikrinę ekonominę ir socialinę gerovę. Sovietų Lietuvoje likusiems neketinantiems prisitaikyti šio socialinio

statuso žmonėms represinės institucijos atėmė asmens laisvę, o ankstesnę įtaką ir pripažinimą pavertė papildomu baudžiamosios bylos įkalčiu, pasmerkdamos juos sudėtingam gyvenimui grįžus iš bausmės vietos. Dirbti patirtį ir erudiciją bent iš dalies atitinkantį darbą jie galėjo tik gavę įtakingų politikų palaiminimą arba globojami juos priėmusios institucijos<sup>1</sup>.

Valstybės okupacijos arba arešto momentas tapo Lietuvoje likusių buvusio elito atstovų gyvenimo lūžio momentu<sup>2</sup>. Siekiant prisitaikyti prie naujos sociokultūrinės aplinkos, šiems žmonėms teko išmokti veikti juos pažėmusios santvarkos sąlygomis, ieškoti būdų patenkinti intelektualius ir dvasinius poreikius bei galimybių pragyventi. Kartu buvo svarbi ir panašų likimą patyrusių tarpukario inteligentų savitarpio pagalba<sup>3</sup> kuriant alternatyvią erdvę, kurioje buvo galima saugiai dalytis okupacijos išbandymų patirtimi ir panašia praeities bei dabarties jausena. Netekus valstybingumo, bene svarbiausiu prie esamos tikrovės nepritapusio buvusio elito centru simboliškai tapo taip pat buvusi laikinoji sostinė Kaunas. Keltina prielaida, kad savo moraliniu autoritetu šie žmonės veikė gyvenamąją aplinką, stiprindami nepritampančių prie santvarkos jaunesniųjų kartų atstovų ryžtą, nors šią sąsają dar reikėtų kruopščiai ištirti.

Stokojant išsamesnių „nepresitaikiusiųjų prisitaikymo“ tyrimų, svarbi išlieka atvejo analizė, nagrinėjanti žmogaus kasdienybės istorijos faktus. Asmens intelektualinės veiklos, kasdienės buities, draugų ir pažįstamų vaidmens stiprinant orumą, psichologinį ir socialinį saugumą nagrinėjimas padėtų geriau suvokti tarpukario elito atstovų išlikimo taktikas kad ir ne tokiomis ekstremaliomis kaip stalininis totalitarizmas sąlygomis. Šios sudėtingos temos tyrimus sunkina jos apibrėžties, šaltinių ir pateikėjų paieškos problemos.

Temai analizuoti paranki 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro, diplomato ir istoriko Petro Klimo biografija. Pirmasis ir paskutinis Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys bei įgaliotasis ministras Prancūzijoje 1943 m. rugsėjo 19 d. buvo suimtas gestapo pareigūnų savo namuose Graso mieste. 1944 m. kovo 14 d. jis buvo atvežtas į Kauno kalėjimą ir nepateikus kaltinimų paleistas. Lietuvoje neturėdamas pragyvenimo šaltinių, jis turėjo kliautis tolimų giminaičių, draugų ir pažįstamų pagalba. P. Klimas iki mirties gyveno žmonos sesers Barboros Lesauskienės šeimoje Kaune, Vaižganto g. 26. 1945 m. birželio–rugsėjo mėn. valstybininkas dirbo sargu ir daržininku Tado Ivanausko įkurtame Obelynės ūkyje (Kauno r. Ringaudų k.), kuriame 1945 m. rugsėjo 19 d. SSRS NKVD pareigūnai jį ir suėmė. Formalia priežastimi apkaltinti jį priešvalstybine veikla tapo pagalba verčiant į prancūzų kalbą Vakarų valstybių vyriausybėms skirtą vadinamąjį inteligentų memorandumą<sup>4</sup> dėl Lietuvos okupacijos. Tačiau itin svarbiu įkalčiu rengiant bylą tapo jo politinė veikla. 1946 m. kovo 30 d. Ypatingojo pasitarimo nuosprendžiu P. Klimui buvo skirta didesnė nei šio memorandumo autoriams bausmė: dešimt metų pataisos darbų lagerio ir penkeri metai tremties<sup>5</sup>. 1954 m. gruodžio 24 d.<sup>6</sup> išleistas į laisvę, jis grįžo į Kauną, kur gyveno iki mirties.

Porepresinis P. Klimo gyvenimo laikotarpis nagrinėjamas Alberto Geručio monografijoje, kurioje daugiausia remiamasi Lietuvoje viešėjusios valstybininko dukters liudijimais<sup>7</sup>, naujų duomenų skelbta šio straipsnio autorės publikacijoje<sup>8</sup>. Tačiau išsamaus 1918 m. Vasario 16-osios Akto signataro biografijos tyrimo iki šiol nėra. Prie jo prisideda atsiminimų apie P. Klimą autoriai<sup>9</sup>. Svarbūs istoriniai šaltiniai – Lietuvos ypatingajame archyve, Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos ir Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštynuose saugoma medžiaga<sup>10</sup>. Darbui panaudoti Petro Klimo jaunesniojo ir Vaivos bei Vitos Lesauskaičių asmeniniuose archyvuose saugomi P. Klimo laišakai, dokumentai ir užrašai, jo atminimui skirtas renginio ir pokalbių su Vita Lesauskaite (2010 m. birželio 21 d.) bei Laime Lukošūniene (2011 m. sausio 7 d.) medžiaga.

Straipsnyje siekiama parodyti P. Klimo pastangas atgauti žmogišką orumą, užsitikrinti bent mažiausią socialinį saugumą, naujoms aplinkybėms pritaikyti ankstesnius įpročius ir suformuoti aplinką, kurioje jautųsi supamas patikimų ir bendros pasaulėžiūros siejamų žmonių. Nagrinėjami įvairūs P. Klimo kasdienybės aspektai: intelektualinė veikla, kasdieniai įpročiai, ekonominiai pragyvenimo šaltiniai ir ryšiai su valstybingumo laikotarpio Kauno inteligentais. Kaip išskirtinai svarbiam tuometinio jo gyvenimo įvykiui, kompromiso su okupacine santvarka paieškoms, vienas skyrius skirtas P. Klimo mėginimui išvykti į Prancūziją.

## SUGRĮŽIMAS Į KAUNĄ – TRUMPAM?

Grįžęs į Lietuvą, dėl labai prastos sveikatos P. Klimas ne iš karto atnaujino ryšius su šeima. 1955 m. liepos 19 d. B. Lesauskienė

gavo sesers Bronislavos laišką iš Prancūzijos. Buvęs lagerių kalinys tada buvo gydomas ligoninėje po akies kataraktos operacijos ir rašyti negalėjo. Tad jo vardu B. Klimienei trumpą atsakymą pasiuntė B. Lesauskienės kaimynė Sofija Lukošūnienė. Iki 1955 m. gruodžio pradžios ji parašė penkis laiškus P. Klimo šeimai, dar du – jis pats. Nuo 1955 m. gruodžio 1 d. buvęs diplomatas savo rašytus laiškus numeravo – iki žmonos mirties 1957 m. gegužės mėn. jai išsiuntė 77 laiškus. Kartais jis skambindavo žmonai arba vaikams iš Kauno centrinio pašto – trijų minučių trukmės pokalbis kainavo gana nebrangiai. Skubias naujienas Klimai vieni kitiems pranešdavo telegramomis.

Iš RSFSR Čeliabinsko srities lagerių grįžęs į Lietuvą, buvęs politinis kalinys vylėsi, kad svainės B. Lesauskienės namuose įsikūrė laikinai. Jau 1955 m. lapkričio mėn. laiške jis pirmą kartą paminėjo norą išvykti į Prancūziją pas šeimą.

Ypač aktyviai jo išvykimo į Prancūziją siekta 1956 m. kovo–1957 m. birželio mėn. ir 1958 m. vasario–rugpjūčio mėn.<sup>11</sup> 1956 m. kovo mėn. dėl išvykimo formalumų P. Klimas konsultavosi LSSR vidaus reikalų ministerijoje. Pareigūnai jam nurodė, kad būtina gauti Prancūzijos vyriausybės leidimą jam apsigyventi šioje šalyje kartu su žmona. Jau kovo pabaigoje gavęs šį dokumentą, buvęs politinis kalinys kreipėsi į Kauno milicijos valdybą, prašydamas leisti išvykti į Prancūziją, bet ten sužinojo, kad dar reikia sutikimo išduoti vizą ir pažymos, įrodančios artimųjų galimybę jį aprūpinti. Birželio 29 d. P. Klimas pateikė prašymą dėl leidimo gauti užsienio pasą – šio dokumento išdavimas rodytų gavus leidimą išvykti. „Visame tome visokių davinių, pažymėjimų ir anketų“<sup>12</sup> buvo ir Prancūzijos generalinio konsulato Niujorke išduota pažyma, kad dukters Eglės vyras René Fourier-Ruelle gali jį priimti gyventi ir aprūpinti<sup>13</sup>. P. Klimas vylėsi, kad liepos

viduryje dokumentai pasieks SSRS vidaus reikalų ministeriją, o rugsėjį įsigijo lagaminą būsimai kelionei<sup>14</sup>.

Nesulaukdami palankaus atsakymo, R. ir E. Fourier-Ruelle tikėjosi nugalėti kliūtis padedami įtakingų politikų. Dar 1946 m. vasario 6 d. E. Klimaitė parašė laišką buvusiam Prancūzijos ministrui pirmininkui Édouard'ui Herriotui, prašydama tarpininkauti dėl leidimo jos represuotam tėvui atvykti pas šeimą. Kad lietuvis būtų išleistas į Prancūziją, 1957 m. tarpininkavo tuometinis užsienio reikalų ministras Christianas Pineau, vyriausybei 1949–1950 m. vadovavęs Jules'is Mochas, senatorius Leo Hammonas, o 1960 m. prašymas pakartotas net prezidento generolo Charles'io de Gaulle'io vardu. 1957 m. išleisti tėvą už geležinės uždangos E. Fourier-Ruelle tiesiogiai prašė į Prancūziją atvykusio SSRS vadovo Nikitos Chruščiovo. Tais pačiais metais Nioje vykusioje tarpparlamentinės sąjungos konferencijoje, kurioje sovietų delegacijai vadovavo SSRS Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) prezidiumo pirmininko pavaduotojas Justas Paleckis, E. Fourier-Ruelle prašymu P. Klimo išvykimo problemą priminė prancūzų parlamentarai. Prancūzijos užsienio reikalų ministerija keletą kartų įgaliojo savo šalies ambasadorių Maskvoje kreiptis į įtakingus tenykščius sovietų pareigūnus dėl leidimo jam išvykti. Gana greitai priimti sprendimą buvo pažadėjęs SSRS ministras pirmininkas Nikolajus Bulganinas<sup>15</sup>. 1958 m. kovo 21 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministras dar kartą įpareigojo ambasadorių Maskvoje priminti lietuvių problemą įtakingiems sovietų politikams.

Kartais P. Klimas pats nurodydavo žmonai arba dukrai būdus, kaip paspartinti jo išvykimą: „Dėl visa ko dar galima pasirūpinti paliudymą iš vietinės prefektūros, kad mano žmona [...] nuo 1925 m. gyvena Prancūzijoje ir sūnus gimė Prancūzijoje ir čia gavo eduka-

ciją, o dukte ištekęjo už prancūzo ir dabar išlaiko save ir apsiėmė išlaikyti tėvą, invalidą nedarbingą“, „Viskas pareis nuo Eglės pastangų ir demaršų“, „Reikalinga būtų René [Fourier-Ruelle, P. Klimo žento. – V. B.] parama“, „Paragink Eglę, kad ji per René ir pati kartotų savo senus rūpesnius“, „Norėčiau, kad René tą reikalą paremtų per savo kolegą prie Suvienytųjų nacijų organizacijos ir per saviškius Maskvoje“<sup>16</sup>. Tačiau E. ir R. Fourier-Ruelle'ių pastangos nepagelbėjo.

1957 m. gegužės 12 d. mirė B. Klimienė. Gavęs šią žinią, vyras tą pačią dieną išsiuntė telegramas į SSRS ir LSSR vidaus reikalų ministerijas, prašydamas leidimo išvykti bent į laidotuves<sup>17</sup>, bet ir vėl jo negavo. Po devynių dienų viešėdamas Lietuvoje su juo susitiko Maskvoje akredituotas ilgametis JAV leisto žurnalo „Look“ korespondentas Edmundas W. Stevensas. Išklausęs pašnekovo istoriją, žurnalistas jam patarė, kaip reikėtų siekti leidimo išvykti. Jis skatino tiesiogiai kreiptis į kompetentingus pareigūnus Maskvoje<sup>18</sup>. P. Klimas ir pats buvo tikras, kad sprendimus išleisti žmogų į Vakarus arba uždrausti jam išvykti priima aukščiausių SSRS instancijų pareigūnai<sup>19</sup>. Tačiau jis klydo: SSRS komunistų partijos Centro komiteto prezidiumas teiravosi LKP CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus nuomonės. 1957 m. rugpjūčio mėn. SSKP CK prezidiumui buvo išsiųsta jo pasirašyta pažyma, kurioje nurodoma, kad leisti P. Klimui išvykti netikslinga. Ji remiasi LSSR KGB pirmininko Kazimiero Liaudžio tų pačių metų liepos mėn. pasirašytos išsamių pažymos apie P. Klimo veiklą duomenimis<sup>20</sup>. Šie du dokumentai lietuvių valstybininkui galutinai užkirto kelią išvykti.

Tų pačių metų birželio 12 d. valstybininkui mėgino pagelbėti LSSR AT prezidiumo pirmininkas J. Paleckis. Raštu pranešdamas apie susitikimą su P. Klimu, jis atsargiai mėgino įteigti A. Sniečkui, kad garbaus amžiaus ligotą žmogų vertėtų išleisti į Prancūziją.

1957 m. liepos 22 d. oficialiame atsakyme J. Paleckiui LKP CK vadovas paskelbė tokį pat verdiktą, kokį po mėnesio išsiuntė į Maskvą.

Kaip jau minėta, E. Fourier-Ruelle dar kartą mėgino siekti galimybės tėvui išvykti iš Lietuvos kitąmet. Kurį laiką pareigūnai tuščiais pažadais puoselėjo nepagrįstas viltis. 1958 m. viduryje jie atvirai pareiškė, kad P. Klimui išvažiuoti į Prancūziją nebus leista, – prireikus tėvą galintys aplankyti jo vaikai. P. Klimas pranešė dukrai nebeišvysiantis iš Lietuvos: „Senatvėje tokios kelionės būtų baisios ir man, blogai matančiam ir labai tiksliai dietos žmogui, labai nervingos. [...] Mane išleisti čia griežtai atsisakė nepaisant Tau daromų pažadų.“<sup>21</sup> Nuo tada jis nuolat ragino dukrą atvažiuoti į Lietuvą.

Jau nuo 1955 m. E. Fourier-Ruelle ir pati siekė nuvykti pas tėvą. Vis dėlto manytina, kad P. Klimas kiek pervertino Prancūzijos vyriausybės galias paveikti sovietų pareigūnus: „Jei Tu stipriau pagalvosi, tai suprasi, kad tai [atvažiuoti į LSSR. – V. B.] visai galima net tokioj barbariškoj epochoj“, „Progų šiomet buvo, kaip, pavyzdžiui, Prancūzijos parodos metu. O Tu turėtum ir visai ypatingų progų ypatingomis teisėmis“, „Mano paskutinei valandai artinantis aš nebūsiu Tavo pamatęs. Nejaugi Tu apie tai nepagalvojai? Ir nejaugi kliūtys čia nenugalimos?“<sup>22</sup> Tik po devynerių metų pastangų, tarpininkaujant Ch. de Gaulle'io įpareigotiems pavaldiniams, jai pavyko gauti SSRS vizą.

Kai 1963 m. gruodžio mėn. E. Fourier-Ruelle su dukra Daphne pirmąkart viešėjo SSRS okupuotoje Lietuvoje, jos apsilankymas kėlė KGB pareigūnams daug nerimo. Įtarta, kad dukra Eglė gali būti tarpininkė tarp tėvo ir išeivijos lietuvių politinių organizacijų, siekti įvežti ar išvežti svarbių dokumentų, mėginti viešai paskelbti politinį kreipimąsi. Taigi tąkart šeimos nariams po dvidešimties išsiskyrimo metų leista susitikti tik Vilniuje.

Siekdama nuvykti į gimtąjį Kauną, moteris ryžosi paskambinti SSRS AT prezidentui J. Paleckiiui, bet šis atsiprašė pagelbėti negalįs. Kitus tris kartus E. Fourier-Ruelle viešėjo Kaune. Kruopščiai stebėti viešnią stengtasi veltui: vyro patarta, apie keliones į Lietuvą ji papasakojo tik savo šeimos nariams, nesiveždavo jokių išveivijoje leistų knygų ir rankraščių, vengė poelgių, kurie Sovietų Sąjungoje galėjo būti palaikyti provokacija, kad neprarastų sunkiai iškovotos galimybės susitikti su tėvu. P. Klimo bendravardis sūnus, paskutinį kartą matęs tėvą būdamas trylikos metų amžiaus, su juo tegalėjo bendrauti laiškais.

## **EKONOMINĖ BUVUSIO DIPLOMATO PADĖTIS PO REPRESIJŲ**

1943 m. suimtas, P. Klimas iš namų išvyko tik su keletu būtiniausių daiktų. Prancūzijos mieste Grase liko karo metais išsaugota bibliotekos dalis, mokslinių tyrimų užrašai ir kitas šeimos turtas. Grįžęs į Lietuvą po sovietinių represijų, jis kurį laiką neturėjo pasą ir gyveno su laikinai išduotu pažymėjimu. Nuo pat studijų pabaigos iki suėmimo intensyviai dirbęs žmogus negavo nei pensijos, nei invalidumo pašalpos. Sudėtingą padėtį gerokai švelnino bent kukliai pragyventi jam padėjusių bičiulių ir senųjų lietuvių inteligentų parama. Iki mirties vyrui dažnai siuntinių atsiųsdavo žmona, vaikai, vėliau – ir brolis Adolfas, Vincenta Lozoraitienė, JAV įsikūrę bičiuliai (pvz., Ona Valaitienė). Giminaitį aplankydamas brolio Sergijaus Klimo dukters Aldonos Gulbinienės šeima. Kaimiškų maisto produktų nupirkdavo kaimynai Lukošūnai. Kasdienėje buityje visą laiką talkino svainės B. Lesauskienės šeima. Jos marti Valerija Lesauskienė slaugė prirakinatą prie lovos giminaitį paskutiniais jo gyvenimo metais.

Kaip ir daugumoje iš Vakarų valstybių lietuviams siunčiamų siuntinių, P. Klimo gaunamuose vyravo audiniai, maisto produktai ir Lietuvoje negaminami vaistai. Dalis jų buvo skirta pačiam gavėjui: šeimos nariai rūpinosi vaistais diabetui ir kitoms gausioms ligoms gydyti, siuntė drabužių, audinių kostiumams, avalynės, prašomus užrašus ir knygas. Atlikusių daiktų pardavimu rūpindavosi Laisvės alėjoje veikusiai siuvimo ateljė vadovavusi S. Lukošūnienė. Kartais P. Klimo bičiuliai jam pagelbėdavo tarpininkaudami ieškantiems retų vaistų. Šeima mėgino atsiųsti pardavimui ir kosmetikos, bet trigubai didesni, nei taikyti audiniam, muitai privertė šio sumanymo atsisakyti<sup>23</sup>.

Išdidų ir savarankišką žmogų slėgė priklausomybė nuo artimųjų dosnumo: „Turiu gyventi iš išmaldų, kaip elgeta. Ta baisi padėtis neduoda man mažiausio noro gyventi. Oficialiai esu pasmerktas mirti“, „Tapau išlaikytiniu – elgeta be jokios moralinės atramos savame krašte“, „Valgyti tai visko yra, jei pinigų būtų“<sup>24</sup>. Tačiau priimdamas labdarą P. Klimas visuomet likdavo orus, skausmo dėl ekonominio nesaugumo atvirai nerodė<sup>25</sup>. Anot B. Lesauskienės marčios Valerijos, kadangi lėšų buvo mažai, kruopščiai tvarkė jų apskaitą<sup>26</sup>. Kurį laiką grįžęs iš tremties dėvėjo itin kuklius, jau gerokai panešiotus drabužius<sup>27</sup>. Tada mėgo pajuokauti, kad ir anksčiau geriau jausdavęsis vilkėdamas nenaują švarką. Nusipirktą duoną mieliau nešdavosi pigioje rezginėje nei dovanotame portfelyje<sup>28</sup>.

1959 m. lapkričio 19 d. P. Klimas vėl kreipėsi į J. Paleckį, šį kartą dėl savo finansinės padėties. Net prašydamas skirti pensiją, jis stengėsi išlikti orus – rašė ne kaip buvęs kalinys, o kaip mokslininkas. 1961 m. jis parašė laišką SSRS užsienio reikalų ministrui Andrejui Gromykai, kuriame akcentavo valstybinio ir diplomatinio darbo stažą. Apibūdinęs savo gyvenimą ir veiklą, priminęs

apie SSRS užgrobtą Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje pastatą ir dalies šeimos turto netektį dėl to, kaip bent dalinę patirtų nuostolių kompensaciją jis prašė skirti pragyventi leidžiančią pensiją. Atsakymo į šiuos raštus nesulaukė, bet iš Vilniaus atvykęs pareigūnas smulkiau pasidomėjo jo pinigine padėtimi ir skyrė pensiją – „net“ 7 rublius<sup>29</sup>. Netgi vėliau, kai pensija buvo padvigubinta (iki 15 rb), jos akivaizdžiai nepakako pragyventi. Pirmąkart atvykusi į Lietuvą, E. Fourier-Ruelle priminė J. Paleckiui apie sunkią tėvo piniginę padėtį. Šis siūlė P. Klimui parašyti prašymą atkurti pilietines teises. Sovietinės represinės sistemos įskaudintas žmogus tai daryti griežtai atsisakė ir toliau tenkinosi kukliomis lėšomis.

## PETRO KLIMO DIENA

Mėginant prisitaikyti prie pakitusio socialinio statuso, P. Klimui teko kasdienius priešrepresinio laikotarpio įpročius susieti su 1944–1954 m. įgyta patirtimi. Naujoms aplinkybėms jis pritaikė tarpukariu ar galbūt dar anksčiau susiformavusius reguliarios mitybos, vaikščiojimo pėsčiomis ir nuolatinio intelektualinio darbo įpročius.

Sovietų valdžia leido B. Lesauskienei gyventi savo pačios namų antrame aukšte. Kita pastato, tarpukariu statyto vienos šeimos reikmėms, dalis buvo nacionalizuota ir joje įrengta keletas mažų butukų. Priglaustam giminaičiui šeima skyrė kambarį su erdviu balkonu, kuriame buvo galima prisėsti ant anksčiau name gyvenusių sovietų kareivių iš parko atgabento suolo. Nebeišeidamas iš namų, garbaus amžiaus žmogus pasivaikščiodavo nors balkone.

Kol pajėgė vaikščioti, P. Klimas kasryt prausdavosi lediniu vandeniu su šiurkščia plaušine. Gamintis valgyti ir skalbtis drabužius stengėsi pats<sup>30</sup>. Griežtai laikėsi mitybos

režimo: kasdien valgydavo tuo pačiu metu. Šiokiadieniais pietauti eidavo į tarpukariu garsėjusį „Metropolio“ restoraną, kuriame chruščiovmečiu buvo patiekiami 1 rb kainavę dienos (vadinamieji kompleksiniai) pietūs. Čia prie P. Klimo dažnai prisidėdavo bičiuliai. Vienas arba kartu su jais kaunietis mėgdavo pasivaikščioti Laisvės alėjoje ir gretimose gatvėse arba Žaliakalnyje. Šnekteldavo su sutiktais pažįstamais, užsukdavo pas draugus. Vakare grįžęs namo, dažnai vėl imdavosi buities darbų: „Šiek tiek išsiblaškau, kad kasdien kuo toliausiai išėinu į rinką, paskui verdu, šluoju, skalbiuos, tik gaila, kad negaliu siūti, nes negaliu adatos įverti.“<sup>31</sup>

Daugelį metų laiko moksliniam darbui nuolat rasdavusį P. Klimą labai slėgė, kad lageryje smarkiai sutrikęs regėjimas trukdo dirbti. Studijų metų bičiulio akių gydytojo Juozo Nemeikšos kolegė Aldona Valentienė, gelbėdama nuo kataraktos, jam atliko dvi akių operacijas. Deja, akys ir toliau silpo. Vis dėlto, kol pajėgė, rytais jis sėsdavosi prie darbo stalo. Kultūrinę spaudą, istorijos veikalus ir memuarinius leidinius, tarpukario poetų kūrybą jis skaitydavo žvelgdamas pro sūnaus parūpintus dvejus storastiklius akinius, o kai jau visai prastai matė, – pro du stiprius didinamuosius stiklus. Rašydavo laiškus artimiesiems: žmonai į Grasą iki pat jos mirties, vėliau jau tik vaikams, o nuo 1962 m. – dar ir JAV, Klivlande, gyvenusiam broliui Adolfui. Susirašinėjo su sovietiniame lageryje kartu kalėjusiu vertėju Antanu Dambrausku, emigravusia vaikystės metų bičiule O. Valaitiene. Daug laiškų artimiesiems ir bičiuliams parašydavo atostogaudamas Palangoje. Sveikatai sumenkus, laiškus diktudavo Juozui Urbšui, kuris juokaudavo esąs P. Klimo asmeninis sekretorius.

Labai dažnai vyrui laiškų atsiųsdavo B. Klimienė. Ji daug susirašinėjo ir su seserimi B. Lesauskiene. Lietuvos valstybininką okupacijos laikotarpiu globojusi moteris

1955 m. rugpjūtį į gautą po ilgos pertraukos pirmą sesers laišką atsakė glaustu taupiu sakiniu: „Teta gyvena senoj vietoj, sūnus vedęs ir jo dėdė gyvena kartu.“<sup>32</sup> Taip ji parodė, kad tebegyvenanti savo namuose, kuriuose įsikūręs ir P. Klimas, o jos sūnus Vytautas jau vedęs. Kaip ir kitų politinių kalinių (pvz., A. Stulginskio) susirašinėjimui, ir B. Klimienės gaunamiems iš Lietuvos laiškamis būdinga šifruota leksika. B. Lesauskienės laiškuose ji išliko ilgiau – per visą susirašinėjimo su seserimi laikotarpį. P. Klimas juose neretai buvo įvardijamas eufemizmais: Damijonas (antrasis jo vardas), „senelis“, „dėdė“; jo dukra Eglė vadinama Liudvika (krikšto vardas), „L.“ arba „krikšto dukra“. Laiškus moteris adresavo B. Klimienės namuose daug metų dirbusios Emilijos Grebaskaitės vardu ir pradėdavo kreipiniu „Emilija“ arba „miela sesuo“, kartais savo seserį minėdavo trečiuoju asmeniu („Perduok Bronei, kad...“), vengė minėti savo ir savo sūnaus vardą, pasirašydavo „Sesuo Ona“.

Pirmame laiške apie save irgi pasakojęs trečiuoju asmeniu („P. Damijonas sugrįžęs buvo labai ligotas ir beveik aklas“<sup>33</sup>), P. Klimas po pusmečio adrese nurodydavo žmonos vardą ir pavardę, laiškuose minėjo artimųjų ir jau mirusių žmonių vardus. Tačiau įvardyti tolimesnius pažįstamus jis vengė. Taip susirašinėjant laiškuose atsirado „Vailokaitienės sesuo“ (greičiausiai Elena Janulaitienė), Juozai (Juozas ir Marija Urbšiai), Zapkutis (manytina, kad Valentinas Gustainis). Greičiausiai J. Paleckis laiške dukrai vadinamas „mano patronu“<sup>34</sup>.

KGB darbuotojai, stebėjimo bylai parengę dalies P. Klimo rašytų ir gautų laiškų vertimą į rusų kalbą, vargiai galėjo juose įžvelgti pavojingos informacijos. Didžioji jos dalis labai privataus turinio: apie kasdienybės užsiėmimus, artimųjų ir bičiulių gyvenimo naujienas, sveikatą, emocinę būklę. Laiškų turinys rodo, kad jų autorių dažnai slėgė

artimųjų ilgesys, vienatvė ir neviltis. Nenorėdamas jaudinti žmonos, sutuoktinis savo savijautą jai įvardydavo abstrakčiau, labiau pabrėždavo ilgesį. Rašydamas dukrai ir sūnui, nevengdavo drastiškesnių apibūdinimų (pvz.: „Jaučiuosi lyg pusiau miręs“, „Aš galiuosi gyvųjų ir pavydžiu mirusiems“<sup>35</sup>).

Dėl ilgametės atskirties P. Klimui buvo nelengva suprasti vaikų gyvenimo permainas. Laiške sūnui 1960 m. jis apgailestavo: „Gaila, kad mes negalime pasimatyti ir pasitarti [...]. Taip mes vienas kito nepažįstame.“<sup>36</sup> Jo sūnus Petras ir duktė Eglė taip pat turėjo suvokti represijų nulemtus tėvo būdo ir dvasinės būsenos pokyčius. 1957 m. kovo pabaigoje žmonai jis prisipažino: „Vaikus aš vis dar įsivaizduoju taip, kaip juos palikau. Man niekaip nepasiseka prisistatyti, kad Piteliukas bus jau 27 metų vyras, o Eglutė jau ir mamutė.“<sup>37</sup> P. Klimą ypač sukrėtė pirmas pokalbis su sūnumi telefonu praėjus savaitei po žmonos mirties: „Pita turbūt nepažino mano balso, o ir jo balsas, telefono deformuotas, man nieko negalėjo priminti to, ką aš girdėjau prieš 13 metų.“<sup>38</sup>

Skirtinga patirtis kartais trukdė susikalbėti. Sovietų santvarką tik iš spaudos pažįstanciai B. Klimienei kartais būdavo sunku paaiškinti jos ypatumus: „Tau daug kas sunkoka suprasti“, „Kartoti ir kartoti – toks čia paprotys, kaip dirbant žemę“, „Gauti leidimą matytis su Renė man tikrai nebus galima, suprask“<sup>39</sup>. Kita vertus, B. Lesauskienė laiške seseriai paminėjo ir represuotųjų kitoniškumą: „grįžę išvarginti, keistoki“<sup>40</sup>.

Politinių klausimų laiškuose vengta – dėl jų susirašinėjimas bet kada galėjo būti nutrauktas. Be to, bendrauti su šeima buvusiam sovietinių lagerių kaliniui greičiausiai buvo svarbiau už politines diskusijas. Tiesa, keletas griežtų atsiliepimų P. Klimui vis dėlto išsprūdo (pvz.: „Nirštu ir ant to „humanizmo“, kuris po dvidešimties metų neduoda saviesiems pasimatyti“<sup>41</sup>). Jį slėgė

suvokimas, kaip okupacija veikia krašto ekonomiką, kultūrą ir žmones, taip pat ir jo paties likimą. Lietuvių valstybininkas nevengė atvirai griežtai prabilti apie komunistinę santvarką, viešumoje pabrėžtinai nekalbėjo rusiškai, kritikavo sovietinį meną. Tačiau patirtos skriaudos neskatinio piktintis, kad į komunistų partiją stoja lietuviai. Jis laikėsi nuostatos, kad antraip mūsų kraštą tvarkytų vien svetimšaliai.

P. Klimas dažnai prašydavo J. Paleckio pagalbos. A. Dambrauskas nurodo, kad buvęs lagerių kalinys laikė įtakingą sovietų pareigūną „pusiau savu žmogumi“<sup>42</sup>, turėjo jo dovanotų knygų. Iš minėto J. Paleckio laiško A. Sniečkui intonacijų, atsakymų P. Klimui galima numanyti, kad vienas iš SSRS AT vadovų gerbė ir vertino 1918 m. Nepriklausomybės Akto signatarą.

Gali būti, kad J. Paleckio įtaka padėjo nuo suniokojimo apsaugoti tarpukario diplomatiui priklausiusius namus. Felikso Vizbaro projektuotas Klimų šeimos namas kitoje Vaižganto gatvės pusėje, nacionalizuotas ir padalytas į butus (kurį laiką ten veikė ir KGB konspiracinis butas<sup>43</sup>), stovėjo apleistas, su išgriauta tvora. Name paskutinius gyvenimo metus praleido P. Klimo žmonos dėdė kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas, tad jo apžiūrėti kartais atvykdavo rašytojo biografija besidominčių žmonių ekskursijos. 1958 m. P. Klimas pasirūpino kruopštesne žmonos dėdės paskutinės gyvenimo vietos (buvusių savo namų) priežiūra. Yra išlikę B. Lesauskienės vardu, bet P. Klimo ranka rašyti pareiškimų J. Paleckiiui ir Lietuvos rašytojų sąjungai juodraščiai. Sulaukta atsakymo, kad pastatą ir jo aplinką sutvarkysias Kauno miesto vykdomasis komitetas<sup>44</sup>. Namą nacionalizavus, jame saugota P. Klimo bibliotekos dalis buvo išvežta į popieriaus fabriką. Dalį knygų išgelbėjo ir vėliau savininkui grąžino kai ką iš išmestų spaudinių krūvos pasiimti išdrįsę žmonės<sup>45</sup>.

Nors varginamas regėjimo negalios, istorikas stengėsi dirbti mokslinį darbą. Pirmas išsamesnis jo parengtas tekstas buvo gryniosios ir asmeninės gyvenimo filosofijos lydinys „Filosofijos pradmenys“, parašytas vos per tris 1957 m. mėnesius. Autorius apibendrino savo žinias ir nuostatas gėrio ir grožio, požiūrio į laisvę, religiją, darbą, žmogų ir visuomenę klausimais.

1958–1966 m. Vasario 16-osios Akto signataras rengė atsiminimus. Tarpininkaujant Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriui Kostui Korsakui, 1959 m. P. Klimui buvo leista namuose naudotis Kauno miesto bibliotekos specialiuosiuose fonduose sukauptais 1904–1940 m. periodinės spaudos komplektais. 1960 m. jis pažadėjo Lietuvos mokslų akademijai perduoti savo atsiminimų ir tyrimų rankraščius. Manytume, kad autorius derino memuarinio ir mokslinio žanro tekstą – rengė Lietuvos istorijos studiją. Stengėsi rašyti knygą taip, kad ji galėtų būti netrukus išspausdinta: „Sovietiškai rašyti nelengva, nes faktus reikia perleisti per ypatingą spektrą.“<sup>46</sup> 1965 m. rankraštis nusiųstas į „Vagos“ leidyklą. Buvęs Grožinės literatūros skyriaus vedėjas Jonas Kličius parašė gana palankią veikalo recenziją<sup>47</sup>. Autoriui buvo sumokėtas honoraras, bet vėliau rankraštis pateko į Partijos istorijos instituto fondus. Atsiminimų rašymą nuolat sekė<sup>48</sup> sovietų saugumo pareigūnai spėjo, kad į Vakarų juos mėgins išgabenti autoriaus dukra. Vis dėlto pro geležinę uždangą jie prasprūdo kitu keliu: jų mikrofilmą iš Lietuvos slapta išvežė Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis. 1979 m. P. Klimo „Iš mano atsiminimų“ pirmąkart buvo paskelbti išėjimo, JAV.

Grįžęs po represijų į Lietuvą, P. Klimas iš pradžių tikėjosi, kad istorijos tyrimai galėtų tapti jo pragyvenimo šaltiniu. Pirmiausia jis ketino išleisti dar Prancūzijoje parengtą pirmąjį Lietuvos istorijos sintezės tomą<sup>49</sup>. Tačiau, menkai tepagerėjus regėjimui, galbūt

ir dėl institucijų abejingumo jo siūlymams parduoti jau turimus rankraščius šio ketinimo buvo atsisakyta. Žmonai mirus, P. Klimas įpareigojo sūnų saugoti Prancūzijoje likusius rankraščius ir istorinių šaltinių išrašus. 1964 m. jis prašė K. Korsako tarpininkauti, kad juos būtų leista parsigabenti iš Prancūzijos, bet institucijos sutikimo negavo. 1962 m. gegužę, P. Klimo paprašytas, jo sūnus atsiuntė Lietuvos istorijos sintezės rankraščius ir užrašus. Nepriklausomos Lietuvos diplomatas ir mokslininkas tikėjosi, kad jo paruošta daugiatomė Lietuvos istorijos dalis, apžvelgianti proistorę iki 1007 m., bus išspausdinta. Tais pačiais metais, kai ketino skelbti atsiminimus, P. Klimas įteikė recenzuoti „Lietuvių tautos istorijos nuo senų senovės ligi XI amžiaus“ ir tarpukariu parengto istorinio šaltinio – Ghillebert'o de Lannoy atsiminimų „Dvi kelionės Lietuvos Vytauto Didžiojo laikais 1413–1414 ir 1421 metais“ – rankraščius. Atsiliepiamas apie Lietuvos proistorės studiją buvo labai palankus<sup>50</sup>. Abu rankraščiai liko neišspausdinti.

Kaip ir siekiant išvykti į Prancūziją, P. Klimui kartais buvo sunku suvokti gausius sovietinės sistemos draudimus, apribojimus ir cenzūros principus. „Istorija pas mus teprasideda tik nuo 1940 m., kaip seniau tik nuo Kristaus gimimo. Trumpai tariant, mes jau numirėme, net jei esame kiek gyvi“, – ironizavo P. Klimas sovietmečio Lietuvos istorijos paradigmas<sup>51</sup>. 1956–1960 m. jis pertvarkė ir naujai suredagavo tarpukariu leistą „Lietuvių kalbos sintaksės“ vadovėlį<sup>52</sup>. Sunku pasakyti, ar rengėjas vylėsi jį išleisti, ar dirbo to net nesiekdamas. Tuo tarpu straipsnis „Moksleivių sąjūdžio pusamžis“<sup>53</sup> apie „Lietuvos žinių“ priedą jaunimui „Aušrinė“, kuriame 1910–1914 m. bendradarbiavo pats P. Klimas, buvo ruošiamas skelbti „Pergalės“ žurnale, bet tai daryti atsisakyta dėl „nepakankamai aktualaus“ turinio<sup>54</sup>. Taigi pripažintas tarpukario isto-

rikas mokslinius straipsnius ir atsiminimus rengė tik bibliotekų specialiesiems fondams arba sau pačiam – į stalčių, vildamasis vėliau tai paskelbti.

„Vagos“ direktorius Jonas Čekys buvo prašęs P. Klimo parašyti atsiminimus apie Vladimirą Leniną, mat jam, kitaip nei daugeliui lietuvių partinių funkcionierių, teko bendrauti su šia kultine komunistų partijos figūra 1920 m. vykusiose Lietuvos ir Sovietų Rusijos derybose<sup>55</sup>. Patrauklus šio partinio lyderio portretas tekste ir atsiminimų paskelbimas būtų galėjęs P. Klimui gerokai pagelbėti. Tačiau V. Leniną jis vertino labai skeptiškai ir neketino imtis apgaulės.

1961 m. P. Klimui buvo patikėta išversti į lietuvių kalbą prancūzų rašytojos George Sand romaną „Indiana“, kurį 1963 m. išleido Valstybinė grožinės literatūros leidykla. Prancūzų kalbos mokovas stengėsi versti greitai ir sąžiningai, prašė sūnaus atsiųsti papildomos literatūros, bet daugiau užsakymų negavo<sup>56</sup>. Pakeitusi kai kuriuos senstelėjusius žodžius ir atnaujinusi skyrybą, šį vertimą 1994 m. pakartotojo leidykla „Tyto alba“.

Net ir būdamas garbaus amžiaus, P. Klimas ilgokai galėjo džiaugtis gera atmintimi. Bendraudamas su artimaisiais ir bičiuliais, jis mėgo prisiminti vaikystės ir jaunystės metus. Pasakodavo plačiai, neužmiršdamas tikslų datų ir vaizdingų smulkmenų. Lietuvos praeities tyrėjo istorijos žinios praversdavo mokslininkams. Su juo ne kartą yra konsultavęsis istorikas Juozas Jurginis, kuriam P. Klimas 1964 m. buvo paskolinęs ir savo „Lietuvių tautos istorijos...“ rankraštį. Konsultuotas ir monografijos apie Marijampolės gimnaziją autorius pedagogas Jonas Kirlys, vaikų literatūros tyrėjas Vincas Auryla. Skaitydamas spaudą ir knygas, P. Klimas nuolat rengė išrašus, kuriuose fiksavo praeities faktus, svarbias įžvalgas, lietuvių tautosakos pavyzdžius.

1955–1960 m. P. Klimas gana dažnai išvykdavo iš namų: vasarą važiuodavo bent

mėnesiui į Palangą, po keletą savaitių pagyvendavo pas artimuosius ir bičiulius. 1956 m. po trisdešimt šešerių metų pertraukos pirmą kartą nuvyko į Vilnių, kurį visą gyvenimą laikė gražiausiu pasaulio miestu. Kitaip nei Vilniuje, jis pasijuto visiškai svetimas tais pačiais metais lankydamasis gimtinėje – Kalvarijos (Marijampolės r.) apylinkėse: „Padarė man be galo liūdną įspūdį, nes radau vietovę po penkiasdešimties metų visiškai sugriautą, o juoba kad visos mano gyventos gūžtos visiškai išnyko be pėdsakų. Išvaikščiojau visus seniau vaikščiotus kampelius ir niekur negalėjau romantiškai atsikvėpti.“<sup>57</sup> 1960 m. pavasarį patyręs infarktą, P. Klimas tris mėnesius gydėsi ligoninėje. Vėliau joje kasmet praleisdavo ne mažiau kaip mėnesį, o iš Kauno išvykdavo vis rečiau.

P. Klimo kasdienybės įpročius keitė prastėjanti sveikata. 1964 m. viena P. Klimo akis galutinai užtemo, o kita irgi buvo labai nusilpusi. Apie savijautą sūnui jis rašė: „Kojos paraližuojasi, vaikščioti nepajėgiu, diabetas labai silpnina, valgyti nieko nesinori, akys temsta, nei skaityti, nei ką dirbti nepagalui... Bet kokios siaubingos paskutinės dienos!“<sup>58</sup> 1966 m. rugpjūčio pabaigoje, po paskutinio susitikimo su dukra Egle, P. Klimas sveikata ėmė labai silpti, nuo tada jis nebeįsisklaidė iš savo kambario. Sumenkus atminčiai ir orientacijai, jis užsisklaidė savyje: mažai kalbėdavo, dienas dažniausiai leisdavo fotelyje klausydamasis radijo. Labai maloni atgaiva tuomet jam buvo prie kojų dažnai žaisdavusios, vaikiškas knygas jam skaitydavusios mažosios B. Lesauskienės sūnaus Vytauto dukros. 1968 m. pradžioje P. Klimas jau nebepajėgdavo pereiti per kambarį. Nuo 1967 m. vidurio laiškus jau vien tik diktudavo J. Urbšui. Šis paskutinį laišką bičiulio vardu parašė 1968 m. gruodžio 12 d.

P. Klimo emocinė būklė grįžus į Lietuvą po represijų buvo labai panaši į kitų

sovietinių lagerių kalinių: jį nuolat kamaavo nerimas, slėgė neviltis, jis dažnai jautė liūdesį. Valstybininko savijautą paveikė ir suvokimas, kad yra nedarbingas, nuolatinė lėšų stoka, nesibaigusi atskirtis nuo šeimos. Visavertiškai bendrauti su Prancūzijoje likusiais artimaisiais trukdė įvairių apribojimų gausa: telefonu buvo galima kalbėti tik kelias minutes, laiškai buvo tikrinami saugumo darbuotojų. Tačiau psichologiniai veiksniai taip pat paveikė šeimos bendravimą. Skirtinga patirtis trukdė deramai suvokti sovietinės sistemos bruožus, tikrąjį represijų pobūdį ir poveikį žmogui. Be to, kitoje geležinės uždangos pusėje likę šeimos nariai atskirtuosius buvo linkę prisiminti tokio amžiaus, kokio juos matė paskutinį kartą, tad gerokai pasikeitę artimieji jiems tapo iš dalies svetimi. Norint atkurti nutrauktą ryšį, ypač bendraujant tik laiškais, reikėjo didelių abipusių pastangų.

P. Klimo susirašinėjime su artimaisiais ryškėja galimybės skaityti, tiriamojo ir kūrybinio darbo gydomas poveikis šiam istorikui. Nors jis nuolat pabrėždavo negalįs dirbti tiek, kiek norėtų, bet gausūs užrašai, knygos vertimas, atsiminimai ir kiti rankraščiai liudytų, kad šiam darbui jis skyrė daug laiko.

## „BUVUSIŲJŲ“ SOLIDARUMAS

Daliai dar nepriklausomoje valstybėje pripažinimo sulaukusio kultūrinio ir akademinio elito sovietmečiu persikėlus į Vilnių, Kaunas tapo negalinčio savęs norimai realizuoti ir prisirišusio prie laikinosios sostinės buvusiojo elito traukos centru. Galima išskirti du šių žmonių bendrystės tipus: artimų bičiulių ir panašaus likimo gerų pažįstamų bendrystę. Jie teikė vieni kitiems įvairią pagalbą: šelpė pinigais, prisidėdavo ruošiant siuntinius represuotiesiems, tarpininkavo ieškant nebran-

gių maisto produktų, galimybių užsidirbti, patikimos mašininkės arba gero gydytojo, duodavo patarimų. Nepriklausomybės laikų elito atstovams buvo labai svarbi moralinė tarpusavio parama, stiprinama lojalumo panašios patirties žmonėms.

Tarpukario inteligentai dažnai burdavosi švęsti švenčių. Okupacinės santvarkos laikotarpiu iš esmės pakito privačių švenčių kalendorius: iš jo buvo išstumtos religinės ir valstybingumo istorijos šventės, vardo diena. Tačiau Lietuvos politikos ir kultūros elito atstovai bei jų bendraminčiai jas tebešventė. Tokiuose susibūrimuose buvusieji atsidurdavo alternatyvioje tikrovėje: laikinai susigrąžindavo senąją socialinę statusą, atviriau prisimindavo valstybingumo laikotarpį, kalbėdavosi apie emigravusius arba represuotus pažįstamus, kritikuodavo sovietinę tikrovę. Pokalbių atvirumas priklausė nuo susirinkusių asmenų patikimumo: dalyvaujant mažiau pažįstamiems žmonėms, pavojingų temų šalintasi. Atrodo, šiuose sambūriuose vengta labai asmeniškų pokalbių – stengtasi išlaikyti pagarbią distanciją, būtiną švelninant kontrastą tarp turėto ir dabartinio buvusio kultūros elito socialinio vaidmens.

Dalis tarpukario inteligentų ir sovietmečiu laikėsi ankstesniosios tradicijos reguliariai burtis. Ketvirtadieniais P. Klimas užsukdavo pas Danutę ir Vladimirą Zubovus, šeštadieniais arbatos popietė vykdavo Juozo ir Marijos Nemeikšų namuose, sekmadieniais bičiuliai rinkdavosi Lukošūnų bute Vaižganto g. 26 name, kur susitikdavo su P. Klimu. Tokie inteligentų sambūriai vykdavo intymesnėje aplinkoje, šeimininkai mažiau rūpindavosi vaišėmis. Svečių skaičius būdavo labai įvairus, susirinkusiųjų pokalbiai – privatesni.

P. Klimas buvo dažnai kviečiamas į senosios kartos akademinių, kultūros ir politikos elito atstovų sambūrius. Susitikdavo su

advokatu Zigmu Toliušiu, žymiu tarpukario pedagogu ir leidėju Baliu Žygeliu, operos soliste Adele Galauniene, muziejininkais Pauliumi Galaune, Valerija Karužiene ir Ieva Andriulyte-Aleksiene, rašytoju Vytautu Sirijos Gira, kanauninku Petru Rauda, žurnalistu V. Gustainiu, gydytojomis Agniete Steponaitiene ir Ona Landsbergiene, dailininku Antanu Žmuidzinavičiumi. P. Klimas svečiuodavosi pas gydytoją J. Nemeikšą ir jo seserį pedagogę M. Nemeikšaitę, aktorę Unę Babickaitę-Graičiūniene, rašytoją Sofiją Čiurlionienę, režisierių Antaną Sutką. Jis bendravo su rašytojais Antanu Žukausku-Vieniuoliu ir tarpukariu toje pačioje Vaižganto gatvėje gyvenusiu Vincu Mykolaičiu-Putinu, abu rašytojai iš tremties grįžusiam valstybininkui yra pagelbėję pinigais<sup>59</sup>. J. Nemeikšos namuose P. Klimas buvo prižiūrimas po akių operacijų. Palangoje jis visuomet gyvendavo A. Žmuidzinavičiaus viloje. Po keletą savaičių buvęs diplomatas viešėdavo Anykščiuose pas A. Žukauską-Vieniuolį arba P. Raudą, Griškabūdyje pas V. Gustainį.

Vasario 16-ąją P. Klimas švęsėdavo kartu su Lesauskių šeima ir keletu patikimiausių žmonių: visi susėdavo prie šventinio stalo ir kalbėdavosi apie nepriklausomybės laikus. Per vieną iš tokių švenčių valstybininką itin pradžiugino sūnėno dukra Vaiva, šešerių metų mergaitė. Ji paėmė Adolfo Šapokos redaguotą „Lietuvos istoriją“, perskaitė Lietuvos Nepriklausomybės Akto tekstą ir pasakė, kad atpažįsta dėdės ir A. Stulginskio parašus po dokumentu.

Dažniau ir atviriau bendrauta su keletu artimiausių žmonių, su kuriais paprastai siejo ir panaši valstybingumo laikotarpio bei represijų patirtis. Tarpukario inteligentams itin svarbi buvo panašios patirties asmenų moralinė parama.

Bene artimiausiai P. Klimas bendravo su buvusiu prezidentu A. Stulginskiu ir ypač su buvusiu Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje

pirmuoju sekretoriumi (vėliau patarėju), užsienio reikalų ministru J. Urbšiu. Abu jie dažnai užsukdavo į Vaižganto g. 26 namą. Spėjama, kad būtent P. Klimas paskatino A. Stulginskį rašyti atsiminimus<sup>60</sup>, kurie vėliau buvo slapčia išgabenti į Vakarus ir 1980 m. išspausdinti JAV. J. Urbšys dažnai lydėdavo P. Klimą pasivaikščiojimų metu. Šiuos tris vyrus siejo ir panaši represijų patirtis: buvęs ministras ir buvęs prezidentas po jų į Lietuvą grįžo 1956 m. Dažnai P. Klimas susitikdavo ir su represijas patyrusiais Z. Toliušu bei B. Žygeliu. Artimųjų ir daugumos bičiulių aplinkoje buvęs diplomatas vengdavo kalbėti apie nacių ir sovietų kalėjimuose praleistus metus. Laiške dukrai Eglei apie patirtas represijas jis teužsiminė: „Tu, vaikeli, negali įsivaizduoti mano tos odisėjos, kurios tikrovę prašoka Alighieri vaizdus.“<sup>61</sup>

P. Klimas mirė 1969 m. sausio 16 d. Paskutinis likęs 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras A. Stulginskis gyveno vos devyniais mėnesiais ilgiau. Sausio 18 d. į P. Klimo laidotuves Petrašiūnų kapinėse atėjo jo bendraminčiai, tarpukario laikų kolegos ir senatvės metų bičiuliai J. Urbšys, A. Stulginskis, Z. Toliušis, B. Žygelis. Kalbą prie kapo pasakė V. Gustainis. Jis pabrėžė, kad dauguma laidotuvių dalyvių – tikri lietuviai, pažinę ir supratę P. Klimą, kuris mylėjo Tėvynę ir buvo tikras patriotas<sup>62</sup>.

## IŠVADOS

Sovietų Lietuvoje nepritapusių valstybingumo laikotarpio kultūros ir politikos elito atstovų padėtį komplikavo nuolatinis okupacinės valdžios nepasitikėjimas jais. Išgyvenę stalininio laikotarpio represijas, šie žmonės sunkiai prisitaikė chruščiovinio autoritarizmo suformuotoje aplinkoje. Buvo apribotos jų galimybės užsidirbti lėšų pragyvenimui, dažnai – ir deramai panaudoti

turimus profesinius įgūdžius. Jiems neleista išvykti į Vakarus pas ten likusius šeimos narius. Norint prisitaikyti prie okupacijos sąlygų, buvusio elito atstovams teko priderinti valstybingumo metais ir anksčiau susiformavusius įgūdžius prie represijų ar nepriteklių metais įgytųjų.

Sudėtinga būtis okupuotame krašte skatino nepritapusius tarpukario elito atstovus susitelkti, ypač buvusioje laikinojoje sostinėje Kaune. Šio susitelkimo formos skyrėsi priklausomai nuo konkrečių asmenų gebėjimų ir ekonominių galimybių: šalpos, pagalbos kitiems paieškos ir patarimų, moralinės paramos. Panašaus likimo gerai pažįstamų žmonių rate, kur tebebuvo švenčiamos valstybingumo laikotarpiu įprastos šventės, kiekvieną savaitę vykdavo susibūrimai, buvusio kultūros ir politikos elito atstovai patekdavo į alternatyvią erdvę, kurioje galėjo atvirai prisiminti praeitį ir kritikuoti okupacinę santvarką. Pokalbių atvirumą lemdavo šių sambūrių dalyvių patikimumas, tačiau itin asmeniškų pokalbių vengta. Gerokai atviriau buvo kalbama su artimiausiais bičiuliais, su kuriais siejo itin panaši (dažnai – represijų) patirtis, dviejų ar trijų žmonių grupelėse.

Lietuvos Respublikos elito padėtį chruščiovinio laikotarpio Lietuvoje atspindi 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro, diplomato ir istoriko Petro Klimo biografija. Grįžęs iš tremties, iki pat mirties (1955–1969) jis gyveno Kaune, atskirtas nuo Prancūzijoje likusios šeimos, globojamas tolimų giminaičių. Tik artimieji, išieivijoje ir Lietuvoje gyvenę bičiuliai padėjo jam išgyventi, ilgą laiką nesulaukus iš valstybės jokios finansinės paramos, o vėliau gaunant vos 15 rb invalidumo pensiją. P. Klimui neleista išvykti iš Lietuvos pas artimuosius, o dukrai pavyko aplankyti tėvą tik tarpininkaujamai įtakingų Prancūzijos politikų. Svarbi P. Klimo kasdienio gyvenimo dalis buvo bendravimas

su kitais buvusio Lietuvos Respublikos elito atstovais: švenčių šventimas kartu su jais, net keletą savaitių užtrukdavusios viešnagės pas juos, pokalbiai su bičiuliais.

Siekiant praplėsti laisvių ribas, P. Klimui teko remtis dar valstybingumo laikotarpiu pažinotais įtakingais sovietiniais pareigūnais (J. Paleckiu ir K. Korsaku). Žinomas tarpukario istorikas stengėsi dirbti kuo daugiau

vidinį orumą atgauti padedančio kūrybinio darbo, bet jam kliudė ir prastas regėjimas, ir šaltinių stoka, ir tai, kad neišvengiamai teko rašyti „į stalčių“. Mėginimai sovietmečiu paskelbti atsiminimų, publicistikos straipsnių, mokslinių darbų ir istorinių šaltinių buvo nesėkmingi – dalis rankraščių buvo priimta tik į bibliotekų specialiuosius fondus.

### Nuorodos

<sup>1</sup> Buvęs prezidentas A. Stulginskis dėl leidimo dirbti kreipėsi į LKP CK pirmąjį sekretorių A. Sniečkę. Žr.: A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis, Lietuvos prezidentas – gulago kalinys*, Vilnius, 1995, p. 306. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos (vėliau – „Vaga“) direktorius J. Čekys skirdavo vertimų buvusiam užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui.

<sup>2</sup> A. Gerutis, *Petras Klimas: valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys*, Cleveland, 1978, 318 p.; A. Eidintas, op. cit.; V. Lukoševičius, „Svarbesnieji Domo Cesevičiaus biografijos bruožai ir mokslinis palikimas“, *Domas Cesevičius*, Vilnius, 1998, p. 7–79; *Dabar ir visados: Juozo Urbšio laikas ir asmenybė*, Kaunas, 1993, 366 p.; U. Babickaitė-Graičiūnienė, *Atsiminimai. Dienoraštis. Laiškai*, Vilnius, 2001, 359 p.; R. Laukaitytė, „Ministras pirmininkas Leonas Bistras“, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, Vilnius, 1997, p. 307–325.

<sup>3</sup> Traumų psichologijos specialistai, tyrę skaudžios represuotų asmenų patirties įveikos būdus, nurodė to paties likimo žmonių tarpusavio paramos svarbą. Lietuvoje atlikto tyrimo duomenimis, tas pačias represijas patyrusių draugų parama ypač buvo svarbi politiniams kalinims. Žr.: D. Gailienė, E. Kazlauskas, „Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai“, *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*, Vilnius, 2004, p. 109, 117.

<sup>4</sup> Dokumento JAV ir Didžiosios Britanijos vyriausybės sumanytojas ir pagrindinis rengėjas buvo teisininkas Tadas Petkevičius. Jam talkino Petronėlė Lastienė, Bronislava Pajėdaitė, Jonas Česnavičius ir Jadvyga Jablonskienė. Memorandume

pabrėžta, kad Lietuva prievarta įtraukta į SSRS. Daug nekaltų jos žmonių žudomi arba tremiami iš tėvynės, vietoj jų įsikuria rusai, daugumoje sričių įsivysto rusų kalba. Ūkio žlugdymą stiprina lietuvių partizanų žudynės. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto vardu pasirašytame memorandume prašoma padėti lietuvių tautai susigrąžinti nepriklausomybę. 1945 m. liepos mėn. parengtas ir vėliau išverstas memorandumas buvo sunaikintas, bet NKVD apie jį spėjo sukaupiti išsamios informacijos. Žr.: T. Petkevičiaus 1945 m. spalio 3 d. tardymo protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. P15617, l. 21–21 a. p.

<sup>5</sup> Čeliabinsko centriniame lageryje ir šios srities Kopejsko lageryje P. Klimas dirbo statybos brigadoje, vėliau žemkasiu, dailide ir staliumi, paskutiniaisiais kalinimo metais – lagerio buhalterijoje. Nuo mirties kalinį išgelbėjo B. Lesauskienės ir O. Landsbergienės siuntiniai bei sugedę kitų kalinių gauti produktai. Žiaužerės slapyvardžiu P. Klimui ir A. Dambrauskui laiškus į lagerius rašė ir spaudos atsiųsdavo Kauno kultūros muziejaus darbuotoja Ieva Andriulytė.

<sup>6</sup> P. Klimui 1954 m. gruodžio 24 d. išduota pažyma apie bausmės atlikimą, V. ir V. Lesauskaičių asmeninis archyvas.

<sup>7</sup> A. Gerutis, op. cit., p. 268–303.

<sup>8</sup> V. Bukaitė, „Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Petro Klimo gyvenimas ir veikla“, *Voruta*, 2008, Nr. 4–9.

<sup>9</sup> L. Lukošūnienė, „Kai kurių dienų prisiminimai“, *Nemunas*, 1990, Nr. 10–11; V. Lesauskienės atsiminimai apie Petrą Klimą, 1991 m., Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMA VB), f. 191, b. 402; V. Lesauskio atsiminimai apie Petrą Klimą, 2001 m., Lietuvos nacionalinis muziejus, l. 5; J. Urbšys, *Klimas Petras...*

[be datos], Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (toliau – LNMMB), f. 15, b. 17, l. 2; Z. Toliušis, *Keturios savaitės su P. Klimu*, 1955 m., LNMMB, f. 66, b. 19; A. Dambrasas, *Viskas praeina*, Vilnius, 1991; J. Čekys, *Knygos kūrėjų talkoje*, Vilnius, 1995.

<sup>10</sup> P. Klimo ir B. Lesauskienės laišakai B. Klimienei, 1955–1957 m., P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas; P. Klimo gauti laišakai, dokumentai ir užrašai, 1955–1969 m., V. ir V. Lesauskaičių asmeninis archyvas; P. Klimo laišakai dukrai E. Fourier-Ruelle, 1955–1969 m., Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 18, b. 324; P. Klimo operatyvinio stebėjimo byla, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877; P. Klimo susirašinėjimas su J. Paleckiu, *ibid.*, f. 17541, ap. 1, b. 7, l. 79–94; LSSR KGB 1957 m. liepos 18 d. pažyma LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl duomenų apie P. Klimą, *ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 55–62; J. Kličiaus rašyta P. Klimo atsiminimų rankraščio recenzija, 1965 m., *ibid.*, f. 3377, ap. 36, b. 118, l. 359–375 (dalis jos skelbta, žr.: J. Čaplikas, „Apie Petrą Klimą – Vasario 16-osios Akto signatarą“, *Voruta*, 2009, Nr. 1–3; R. Čepas, „Kodėl tarybų valdžia bijojo Klimo?“, *Mūsų praeitis*, 1993, t. 3, p. 91–97); K. Sidaravičiaus rašyta P. Klimo veikalo „Lietuvių tautos istorija nuo senų senovės ligi XI amžiaus. Pirmosios žinios“ recenzija, 1965 m., LMA VB, f. 191, b. 383.

<sup>11</sup> Iš pradžių atrodė labai tikėtina, kad netrukus P. Klimas grįš į Prancūziją, – artimieji net buvo parengę jam kambarį: „Gerai namus sutvarkėm. Knygas iš dėžių iškraustėm. Namas Tau paruoštas ir Emilija Tavęs laukia“, žr. E. Fourier-Ruelle 1957 m. gegužės 27 d. laiškas P. Klimui, V. ir V. Lesauskaičių asmeninis archyvas.

<sup>12</sup> P. Klimo 1956 m. birželio 28 d. laiškas B. Klimienei (Nr. 27), P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas.

<sup>13</sup> Prancūzijos generalinio konsulato Niujorke 1956 m. vasario 27 d. pažyma apie Fourier-Ruelle šeimos finansinę padėtį, V. ir V. Lesauskaičių asmeninis archyvas; B. Lesauskienės 1956 m. rugsėjo 22 d. laiškas B. Klimienei, P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas.

<sup>14</sup> B. Lesauskienės 1956 m. rugsėjo 22 d. laiškas B. Klimienei, *ibid.*

<sup>15</sup> A. Gerutis, *op. cit.*, p. 269.

<sup>16</sup> P. Klimo 1956 m. rugpjūčio 15 ir 22 d., 1957 m. sausio 25 d. laišakai B. Klimienei (Nr. 35, 37, 63), P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas;

P. Klimo 1956 m. birželio 28 d. laiškas E. Fourier-Ruelle, LCVA, f. 383, ap. 18, b. 324, l. 10.

<sup>17</sup> P. Klimo 1957 m. gegužės 12 d. telegramos LSSR vidaus reikalų ministrui ir SSRS VRM Vizų ir registravimo skyriaus viršininkui, V. ir V. Lesauskaičių asmeninis archyvas.

<sup>18</sup> Memorandumas apie agentūrinės bylos objektą Nr. 154 Recidyvą – Klimą Petrą [be datos, apie 1961 m.], LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 7.

<sup>19</sup> P. Klimo 1957 m. balandžio 13 d. laiškas E. Fourier-Ruelle, LCVA, f. 383, ap. 18, b. 324, l. 28.

<sup>20</sup> LKP CK 1958 m. rugpjūčio mėn. pažyma SSKP CK prezidiumui dėl P. Klimo išvykimo, LYA, f. 17541, ap. 1, b. 7, l. 89–90; LSSR KGB 1957 m. liepos 18 d. pažyma LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl duomenų apie P. Klimą, *ibid.*, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 55–62.

<sup>21</sup> P. Klimo 1958 m. liepos 27 d. laiškas E. Fourier-Ruelle, LCVA, f. 383, ap. 18, b. 324, l. 49.

<sup>22</sup> P. Klimo 1959 m. gruodžio 14 d., 1961 m. rugsėjo 28 ir lapkričio 11 d. laišakai E. Fourier-Ruelle, *ibid.*, l. 71, 90, 92.

<sup>23</sup> P. Klimo 1956 m. rugsėjo 18 d., spalio 24 d. laišakai B. Klimienei (Nr. 42, 50), P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas.

<sup>24</sup> A. Gerutis, *op. cit.*, p. 287; P. Klimo 1959 m. lapkričio 19 d. laiškas J. Paleckiui, LYA, f. 17541, ap. 1, b. 7, l. 79; P. Klimo 1959 m. kovo 31 d. laiškas E. Fourier-Ruelle, LCVA, f. 383, ap. 18, b. 324, l. 60 a. p.

<sup>25</sup> Straipsnio autorės 2011 m. sausio 7 d. pokalbis su L. Lukošūniene.

<sup>26</sup> V. Lesauskienės atsiminimai apie P. Klimą, 1991 m., LMA VB, f. 191, b. 402, l. 7.

<sup>27</sup> J. Paleckio 1957 m. birželio 12 d. raštas A. Sniečkui, V. ir V. Lesauskaičių asmeninis archyvas.

<sup>28</sup> L. Lukošūnienė, *op. cit.*, Nr. 11, p. 34.

<sup>29</sup> J. Urbšys, *Klimas Petras...* [be datos], LNMMB, f. 15, b. 17, l. 2; P. Klimo pensijos knygelė, V. ir V. Lesauskaičių asmeninis archyvas.

<sup>30</sup> V. Lesauskienės atsiminimai apie P. Klimą, 1991 m., LMA VB, f. 191, b. 402, l. 7.

<sup>31</sup> P. Klimo 1956 m. spalio 17 d. laiškas B. Klimienei (Nr. 48), P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas.

<sup>32</sup> B. Lesauskienės 1955 m. rugpjūčio 3 d. laiškas B. Klimienei, *ibid.*

<sup>33</sup> P. Klimo 1955 m. rugsėjo 4 d. laiškas B. Klimienei, *ibid.*

<sup>34</sup> P. Klimo 1957 m. birželio 19 d. laiškas E. Fourier-Ruelle, LCVA, f. 383, ap. 18, b. 324, l. 32.

<sup>35</sup> P. Klimo 1957 m. lapkričio 2 d. ir 1959 m. gruodžio 14 d. laišakai E. Fourier-Ruelle, *ibid.*, l. 39, 71.

<sup>36</sup> P. Klimo 1960 m. rugsėjo 13 d. laiškas P. Klimui jaunesn., LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 48–14.

<sup>37</sup> P. Klimo 1957 m. kovo 31 d. laiškas B. Klimienei (Nr. 72), P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas.

<sup>38</sup> P. Klimo 1957 m. gegužės 19 d. laiškas E. Fourier-Ruelle, LCVA, f. 383, ap. 18, b. 324, l. 30.

<sup>39</sup> P. Klimo 1956 m. rugsėjo 12 d., 1957 m. sausio 25 ir kovo 19 d. laišakai B. Klimienei (Nr. 41, 63, 70), P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas.

<sup>40</sup> B. Lesauskienės 1956 m. rugpjūčio 31 d. laiškas B. Klimienei, *ibid.*

<sup>41</sup> P. Klimo 1963 m. rugsėjo 26 d. laiškas E. Fourier-Ruelle, LCVA, f. 383, ap. 18, b. 324, l. 128.

<sup>42</sup> A. Dambrauskas, *op. cit.*, p. 96.

<sup>43</sup> R. Gulbino atsiminimai P. Klimui pagerbti skirtame vakare, įvykusiame 2007 m. spalio 12 d., Kauno miesto muziejus.

<sup>44</sup> B. Lesauskienės 1958 m. gegužės 12 d. prašymai J. Paleckiui ir Lietuvos rašytojų sąjungai, V. ir V. Lesauskaičių asmeninis archyvas.

<sup>45</sup> Straipsnio autorės 2011 m. sausio 7 d. pokalbis su L. Lukošiušiene.

<sup>46</sup> Agento Ažuolo 1958 m. vasario 28 d. pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 12.

<sup>47</sup> J. Kličiaus rašyta P. Klimo atsiminimų recenzija, 1965 m., *ibid.*, f. 3377, ap. 36, b. 118, l. 359–375.

<sup>48</sup> 1962 m. rugpjūčio mėn. agentas Beržinis paėmė iš autoriaus dalį atsiminimų teksto ir perdavė KGB pareigūnams nufotografuoti, žr. Agento Beržinio 1962 m. rugpjūčio 6 d. pranešimas, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 84.

<sup>49</sup> P. Klimo 1955 m. gruodžio 27 d. laiškas B. Klimienei (Nr. 3), P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas.

<sup>50</sup> „Lietuvių tautos istorija nuo senų senovės ligi XI amžiaus“ yra originalus veikalas ir vienintelis tokios rūšies darbas Lietuvos istoriografijoje. [...] Autorius plačiau negu kas kitas gvildena Vakarų istorijos šaltinius apie aisčius. [...] Darbe beveik nėra mums nepriimtinių teiginių. [...] P. Klimas yra aukštos erudicijos istorikas. [...] Knyga] parašyta

įprastu P. Klimui kruopštumu, su turtingomis šaltinių nuorodomis. [...] Šis veikalas yra labai naudingas Lietuvos istorijos tyrinėtojiui ir jį būtinai reikia padaryti prieinamą“, K. Sidaravičiaus rašyta P. Klimo veikalo „Lietuvių tautos istorija nuo senų senovės ligi XI amžiaus. Pirmosios žinios“ recenzija, 1965 m., LMA VB, f. 191, b. 383, l. 2.

<sup>51</sup> P. Klimo 1962 m. kovo 31 d. laiškas O. Valaitienei operatyvinio stebėjimo byloje (vertimas į rusų k.), LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 48–3.

<sup>52</sup> V. Lesauskienės atsiminimai apie P. Klimą, 1991 m., LMA VB, f. 191, b. 402, l. 8.

<sup>53</sup> P. Klimas, „Moksleivių sąjūdžio pusamžis“ [apie 1959–1960 m.], *ibid.*, b. 13, l. 16; LNMMB, f. 15, b. 444, l. 14.

<sup>54</sup> V. Lesauskienės atsiminimai apie P. Klimą, 1991 m., LMA VB, b. 402, l. 7.

<sup>55</sup> Agento Ažuolo 1965 m. balandžio 25 d. pranešimas, LYA, f. K-30, ap. 1, b. 877, l. 157; Straipsnio autorės 2010 m. birželio 21 d. pokalbis su Vita Lesauskaite.

<sup>56</sup> J. Čekys, *op. cit.*, p. 74; „Jono Čekio atsiminimai“, *Dabar ir visados: Juozo Urbšio laikas ir asmenybė*, p. 137.

<sup>57</sup> P. Klimo 1956 m. rugsėjo 18 d. laiškas B. Klimienei (Nr. 42), P. Klimo jaunesn. asmeninis archyvas.

<sup>58</sup> A. Gerutis, *op. cit.*, p. 284.

<sup>59</sup> L. Lukošiušienė, *op. cit.*, Nr. 10, p. 56; Yra išlikęs E. Mykolaitienės 1968 m. gruodžio 9 d. laiškas J. Urbšiui (dėl pašalpos P. Klimui perdavimo, su J. Urbšio priedais, kad pavedimas įvykdytas), LNMMB, f. 15, b. 386, l. 7.

<sup>60</sup> A. Eidintas, *op. cit.*, p. 309.

<sup>61</sup> P. Klimo 1956 m. gegužės 5 d. laiškas E. Fourier-Ruelle, LCVA, f. 383, ap. 18, b. 324, l. 4. Dante's Alighieri'o „Dieviškojoje komedijoje“ vaizduojamo pragaro motyvą kaip tremties alegoriją jis kartojo įvairiuose epistolinio žanro tekstuose.

<sup>62</sup> V. Lesauskienės atsiminimai apie P. Klimą, 1991 m., LMA VB, f. 191, b. 402, l. 11.

Gauta 2011 08 30  
Vilniaus universitetas,  
Universiteto g. 3,  
Vilnius

**Vilma Bukaitė**

THE SITUATION OF THE REPRESENTATIVES OF STATEHOOD PERIOD ELITE IN SOVIET LITHUANIA:  
THE CASE OF PETRAS KLIMAS

Summary

After Lithuania was occupied by the USSR, and lost its statehood, the cultural, political, and scientific elite who did not emigrate, or who could not conform to the new system, suffered reprisals which complicated their lives within the Soviet reality. Examination of the role of the individual's intellectual activities, his lifestyle, as well as the role of his friends and acquaintances in strengthening the individual's personal dignity as well as his psychological and social security would help to provide a better understanding of the survival strategy of the former members of the elite of independent Lithuania in the authoritarian state. The study is exacerbated by problems of defining the topic and the search for sources and contributors. This paper involves the case study method.

Due to the abundance of sources and his unique fate, the biography of Petras Klimas, a signatory of the Act of Independence of Lithuania of 1918, a diplomat, and a historian, was selected. The diplomat, who was in charge of the Lithuanian Embassy in France between 1925 and 1943, was arrested in Grasse by officers of the Gestapo. In 1944, he was brought to Lithuania and was imprisoned in prison camps in the USSR between 1945 and 1954. When he returned to Lithuania he was nearly 64. In spite of the mediation of influential French politicians, Klimas did not get permission to return to his family who had stayed in France. Klimas communicated with them through letter writing, which has become the main source of the present research. After significant effort, his daughter visited him in Lithuania four times.

Klimas' emotional condition after he returned to Lithuania from exile was very similar to that of other prisoners of Soviet prison camps – he often felt sadness, anxiety, and despair. The situation of the ailing man with virtually no financial support from the state was aggravated by under-

standing that he was unemployable, was constantly short of money, and was separated from his family. Research helped to maintain his spiritual balance. The moral support of his family was also very important. However, his different experience gained abroad prevented him from fully understanding the distinctive features of the Soviet system, the true nature of reprisals, and their impact on the individual. In addition, members of a family tend to remember those other members of the family who they are separated from, as they were when they last saw them. To restore the relationship between close members of a family, who have changed considerably over time, requires reciprocal efforts. The family communicating solely through letters had to avoid the rhetoric which could have led the Soviet security to discontinue the correspondence, so part of the dangerous information is thought to have been coded.

Klimas could not escape searching for a compromise with the regime: when he faced difficulties, he often sought help from Justas Paleckis, the then Chairman of the Supreme Council of the LSSR. Hoping that his memoirs would be published, the historian tried to observe the conjuncture of Soviet historiography in the text. However, the Lithuanian statesman could not give a positive evaluation of the regime that had drastically encroached on the statehood he had built, restricted his freedom, carried out reprisals against him, and separated him from his family. He could only openly discuss political issues and remember the period of statehood with like-minded people. Moral attitude, internal discipline, economic support from his family and friends, a feeling of solidarity with people of the same fate, and the possibility of openly sharing recollections of the good times and criticising the regime were very important for the former representatives of the elite in order to survive the hard post-reprisal period with dignity.